

Schneller István

MODERN SZAKRÁLIS ÉPÜLETEK

Schneller István

MODERN SZAKRÁLIS ÉPÜLETEK

TYPOTEX

A könyv kiadását támogatta:

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Schneller István, Typotex, Budapest, 2019
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 067 9

ISSN 1787-3444

Képfilozófiák

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról és akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

Felelős szerkesztő: Leiszter Attila

Borítóterv és tördelés: Szalay Éva

Készült a Multiszolg Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Kajtor Bálint

TARTALOM

1. Bevezető gondolatok	7
2. A kortárs szakrális építészet szellemi-társadalmi környezete	9
3. Szakralitás és művészet viszonya – különös tekintettel az építészetre	25
4. Szent, profán és „démoni” terek a nem helyek világában	41
5. A szakrális épületek hermeneutikája	51
6. A templom „megtisztítása” – a templomtér folyamatos megújulásának teológiai háttere	63
7. A csendesség szerepe a kortárs szakrális építészetben	71
8. A kortárs szakrális épületek típusai	81
9. A kifejezhetetlen	153
10. A bemutatott példák tanulságai	163
Irodalom	169

Katinak, aki elkísért az úton

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az itt következő könyv nem kíván teljes körű bemutatást nyújtani a kortárs szakrális építészetről, különösen nem akarja leszűkíteni a kortárs fogalmát az újdonságértékű vagy a legutóbbi évtizedben épült épületekre. A kortárs fogalmát tudatosan tágabb időszakra, a modernitás elmúlt száz évére értelmezi. Kortársnak tekintem az elmúlt száz évet, mely az I. világháború végétől napjainkig (1918–2018) egy összefüggő korszak a képzőművészetekben, mialatt legalább ilyen mértékig az építészetben is összefüggő, egymásra épülő, akár forradalminak nevezhető változások következtek be. Különös hangsúlyt kap ez a változás a szakrális építészetben, amikor létrejött az elszakadás a történeti korok áthagyományozott formanyelvétől, szimbólumaitól, eszköz- és stíluskészletétől, és egy meghatározóan új építészeti nyelv jött létre.

Ez – a modernitás egész időszakához tartozó – új építészeti nyelv jó néhány esetben jobban összeköt egymással olyan alkotásokat, amelyek a 20. század első felében vagy a közelmúltban jöttek létre, annál a periodizációnál, ami kortársnak a közelmúltban vagy egy meghatározott, akár a hozzánk közeli időszakban született alkotásokat tekinti.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az elemzések a nyugati keresztény kultúrkörre és ezen belül is Európára koncentrálnak, mert álláspontom szerint az a forradalminak is nevezhető alakváltozás-sorozat, amely a tágabb értelemben vett kortárs szakrális építészetben lezajlott, elsősorban a nyugati kereszténység által meghatározott kultúrkörhöz köthető.

A könyv eltérő szemszögekből járja körül a bemutatni kívánt korszakot. Esszéfüzér jellege magával hozza, hogy némely téma többször is előkerül, egyes állítások hangsúlyos voltak miatt ismétlődnek. Egyfajta szellemi körkép segítségével és példák sorával kívánja bemutatni a szakrális építészet tágabb értelemben vett mai helyzetét.

Az elméleti mondanivalót 28 konkrét szakrális épület elemzése egészíti ki. Ez a kötet legterjedelmesebb fejezete, amely egyrészt alá kívánja támasztani azt a hipotézist, hogy a bemutatott példákkal a korszak jellemezhető, másrészt azt, hogy a kortárs fogalma ebben a kontextusban a szokásosnál tágabb jelentésű.

2. A KORTÁRS SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZEZET SZELLEMI-TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

A tágabb értelemben vett kortárs, összefoglalóan a modernitás szakrális építészetének szellemi-társadalmi környezetét a fenti jelzők végiggondolásával két irányból közelíthetjük meg. Mindkettő szorosan kötődik az átfogóan szekularizációval jellemezhető jelenséghez. Az egyik az általános értelemben vett szekularizáció mérhető következményeivel kapcsolatos, míg a másik a szekularizációt előidéző minőségi változásokkal.

Ehelyütt is jelezni kell, hogy ezúttal a nyugati keresztény eredetű kultúrköréről, vagy rövidebben elsősorban az európai vagy Európából kiinduló jelenségről beszélünk. Tehetjük ezt többek között azért, mert a szekularizáció modern jelenségének gyökerei is ehhez a kultúrkörhöz köthetők. A modernitás időszakának – tágabb értelemben – kortársnak mondható – történeti formákkal szakító – szakrális építésze – álláspontom szerint – ebben az európai kultúrkörben született és születhetett csak meg.

Ezt az állítást támaszthatja alá az a sejtés, hogy a nyugati kereszténység csinált legkevésbé vallást a kereszténységből. Vagy még pontosabban: a folyamatos belső reformmozgalmai felrobbantották a megkövesedett vallási formákat, dogmákat, szimbólumokat. Ugyanis itt lett élő hagyománya a vallás külsőségeket felszámolni akaró folyamatos önreformáló jellegének. A nyugati kereszténység nagy reformmozgalmaiban újra és újra felszínre tört ez a vonás. Ezért is változhatott koronként a liturgia, a szentképek, az oltár, a kegytárgyak, a papság szerepe, és végső soron a templom formája.

A szekularizáció témánk szempontjából, mai értelemben a vallás és világ viszonyában a vallás térvészését, spirituális és fizikai háttérbe szorulását jelenti. Ami egyfelől azt jelenti, hogy a vallási eszmék, cselekvésformák és intézmények elveszítik társadalmi súlyukat, másfelől azt, hogy a vallásosság választhatóvá válik. A világ önállóságának elismerése, az egyes folyamatok természetfeletti magyarázatának elvetése nemcsak az úgynevezett önállósodó világot, hanem sok esetben a vallási szféra önmagába zárkózását is eredményezte.

Ugyanakkor a szekularizáció értelmezése szempontjából döntő és talán pozitívum, hogy amint meghatározó nagy teológusok is vallják, a kereszténység eredetileg valójában nem vallás, hanem életforma. Ami pedig azt jelenti, hogy a fentiekben vázolt megújulási folyamat nem pusztán veszteséggént élhető meg.

A témával kapcsolatban idézhetjük – a meglehetősen radikális álláspontot képviselő – Gotthold Hasenbüttl (2013) kortárs teológustól a következőket: „Míg Mózes és Mohamed kétségbevonhatatlanul vallásalapítók voltak, s ezért a zsidók és a muszlimok joggal hivatkoznak prófétáikra, Jézus esetében másképp fest a dolog. A keresztények hite az egyház mint intézmény felfogása szerint sem vallás. A Jézus Krisztusban hívők közösségéből legkorábban a 2. században lett vallási közösség. Mivel a keresztények kizárattak a zsidó vallásból, ugyanakkor sok pogány vallási gyakorlat embertelennek számított a szemükben, lassan kifomálódott egy saját vallási közösség, amely más vallások versenytársaként lépett föl. Történelmi visszatekintést végezve felismerhetjük, hogy kereszténynek lenni nem annyit tesz, mint egy meghatározott vallási közösséghez tartozni, hanem annyit jelent, mint kiállni az emberi élet mellett. (...) De még mindig megmarad a kérdés: miért nem alapított Jézus sem vallást, sem ashramot? Azért nem, mert minden rendszerben embervoltunk megrövidítésének a veszélyét látta.”

A fenti idézet alátámasztja azt a feltevést, hogy a kereszténység reformmozgalmi belső lényegéből fakadnak, és az azok révén bekövetkező átalakulások kihatnak a templom formájára is, így a modernizmusként megjelölt kortárs szakrális építészetre is, azaz a történelmi formák radikális átalakulása nem csak veszteség.

A szekularizáció mérhető folyamatai – mennyiségi változások

A szekularizáció a vallás – e világgal szembeni – térvesztését jelző, kvantifikálható megközelítési irányra szembeötlő változásokkal jellemezhető. Így a vallás társadalmi szerepének csökkenésével, mely megmutatkozik a hívők és papok, lelkészek számának csökkenésében, a gyülekezetek számbeli fogyásában, templomok bezárásában, sőt elbontásában. Átfogóan az adatok szerint a vallásosság megszokott formáinak perifériára kerüléséről beszélhetünk mind társadalmi, mind térbeli szinten.

Jóllehet vannak regionális és országos eltérések, az önmagukat vallásosnak mondó, s még inkább a valamely történelmi felekezethez tartozók száma folyamatosan csökken. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a tágabb értelemben vett kortárs időszak a szekularizációt, a vallás általában vett térvesztését illetően nem homogén. A kontinens világháborúit követően vallási újjászületési mozgalmak erősödtek meg, így például a II. világháború után egyedül Hollandiában mintegy 1000 templom épült.

A szekularizáció tágabb időszakban – az elmúlt száz évben – vett folyamata azonban mindenképpen a hagyományos vallásosság csökkenését jelzi. A mérhető szekularizáció alakulása az egész kontinensen Nyugat-Európában a legerősebb. Előrehaladt a folyamat

jelenleg Hollandiában, és ez elsősorban a hívők számának csökkenésével van összefüggésben. Míg a hatvanas évek közepén a lakosság 35%-a vallotta magát katolikusnak, 25% pedig reformátusnak, addig mára ez az arány 16%-ra, illetve 14%-ra esett vissza. A magukat ateistáknak vallók aránya 61%. A szekularizáció ilyen folyamatát drámai adatok kísérik a szakrális épületek sorsával kapcsolatban is. Egy napjainkban készült jelentés szerint a közeljövőben az ott működő katolikus templomok kétharmadát, azaz mintegy 1000 templomot, és mintegy 700 protestáns templomot kell szanálni. Szintén Hollandiában van a legjelentősebb múltja az egykori templomok új funkcióval való ellátásának.

A legutóbbi időszakban, az ezredforduló óta, Németországban is mintegy 500 templomot zártak be paphiány, gyülekezeti lemorzsolódás vagy pénzzsúke miatt. 140 templomot lebontottak, a többinek új funkciót találtak vagy teljesen átalakították. Mindez ugyanakkor az összes templom mintegy 2%-át érinti, de mindenképpen figyelemre méltó jel.

A térvésztest nemcsak bontások jelzik. A gyorsulás ütemére és annak szakrális építészetre gyakorolt hatására jellemző egy történet Németországból, Frankfurtból, a mai szakrális építészet jó példái között emlegetett Dornbuschkirchéről. A megépítése idején, 1962-ben még 12000 tagú gyülekezete időközben mára 3500 főre csökkent. A korábban 600 férőhelyes templomot a 21. század elejére, azaz napjainkban még karácsonykor sem tudták kihasználni. A templomot hosszas mérlegelés után nem elbontották, hanem méretét mintegy felére csökkentették. Kortárs építészeti eszközökkel történő átalakítását ugyanakkor a mai szakrális építészet méltó példái között emlegetik.

Magyarországon az elmúlt ötven évben a magukat valamelyik történelmi egyházhoz tartozónak vallók száma hozzávetőlegesen megfeleződött. A legutóbbi népszámláláson a népesség mintegy 37%-a katolikusnak, 11-12%-a reformátusnak, 2-3%-a evangélikusnak vallotta magát. A magukat ateistáknak vallók aránya 23% volt. Ugyanakkor reprezentatív felmérések alapján az egyházakhoz ténylegesen erős kötődéssel rendelkezők aránya mintegy 13-16%.

A fentiekben vázolt – mennyiségileg is megragadható – jelenségek ellenére Európában és Magyarországon is épültek és épülnek új templomok. A modernitás korában az urbanizáció (a városba áramlás), a szuburbanizáció (a városokból való kiköltözés), a dezurbanizáció (a városok szétterülése a tágabb térségekben) új helyeken új igényekkel jelentkezett. A településhálózat átrendeződött. Települési agglomerációk jöttek létre, egyes térségekben megindult az elnéptelenedés.

Magyarországon és Kelet-Európában is a rendszerváltás után számos új templom épült. Ez a jelenség egyrészt a szocialista időszak templomépítéseihez kapcsolódó tiltásából, másrészt a népesség térbeli átrendeződéséből, a városba költözésből, valamint az itt is jelentkező speciális célú szakrális épületek iránti igényből fakadt. Azt is meg kell azonban

jegyezni, hogy a tiltás még a szocializmus időszakában sem volt teljes körű. 1947 és 1987 között mintegy 200 – zömében kis méretű – új templom létesült vagy született újjá.

Mindezek a folyamatok hatással vannak nemcsak a templomok méretére, hanem a településeken belüli elhelyezkedésükre és a velük szemben támasztott funkcionális igények összetételére is. A szakrális létesítmények mérete egyértelműen csökken. Néhány hatalmas kivételtől, például Santiago del Compostella vagy Fatima zarándokhelyeitől eltekintve nem épülnek katedrális méretű templomok, új városrészekben is csak kisebb méretben és csekélyebb számban, viszont épülnek világi funkciókkal kiegészülő gyülekezeti központok, plébániatemplomok lakótelepek és új lakónegyedek házai közé szövődve, kápolnák óriás irodanegyedek toronyházai vagy más tematikus építménycampusok épületei között megbújva, sőt, magánmegrendelők kérésére lakóterületektől távoli kieső helyeken.

Mindeközben az európai nagyvárosok központi területein álló katedrálisok, székes-egyházak nagy része múzeumi látványossággá válik, ahová a sok látogató pusztán esztétikai élményszerzés miatt tér be. Az egykori nagy templomok nézelődő látogatókkal telnek meg, a szertartásokon részt vevők száma a turistákhoz képest elenyésző. Kézelfoghatóvá válik a francia író és egykori kultuszminiszter André Malraux-nak tulajdonított mondás, hogy a templomok múzeummá, a múzeumok templommá válnak. Mindez azzal jár, hogy a történeti korok művészeti emlékeként csodált templomok, szobrok, képek, freskók és mozaikok régebbi korok relikviáiként és nem egzisztenciálisan ható tényezőként játszanak szerepet a modernitás világában. A hagyományos városiasságot fogyasztó világméretű turizmus egyik legfontosabb célja a városok tradicionális központjait szervező szakrális épület. Nemcsak a vallási közeg, de az önállóvá vált világ is átrendeződött.

Minőségi változások – a szekularizáció hatása a modernitás korának szellemi környezetére

Ákár tudomásul vesszük, akár nem, a tágabb értelemben vett modernitás korának gyermekei vagyunk. Találón jellemzi ezt a korszakot Michael Henry francia filozófus, aki ezt írja „Kereszténység és fenomenológia” című írásában (2013: 24–25): „A modernitás kora a 17. század elején kezdődött Galileivel. Mi – akár tudjuk, akár nem, akár akarjuk, akár nem – ennek a világnak vagyunk gyermekei. Hiszünk ebben a világban, és hiszünk a tudományban. Ami azt jelenti, hogy az igazság tudományos igazság. (...) Ettől kezdve a matematikai modellek helyettesítik a fősვნისეგ, a szenvedést, a féltékenységet, a hazugságot! (...) Fenomenológiai nyelven ezt az eseményt a modernitás »ős alapító aktusának« nevezem. (...) Világos, hogy amit posztmodernitásnak nevezünk, egyáltalán semmit nem változtat